

Az ELTE Orosz Irodalom és Irodalomkutatás –
Összehasonlító Tanulmányok Doktori Programjának
sorozata

OLVASATOK 6.

Sorozatszerkesztők:
KROÓ KATALIN, SZABÓ TÜNDE

AD VITAM AETERNAM

Tanulmánykötet Nagy István
70. születésnapjára

Budapest, 2017

FELELŐS SZERKESZTŐ:

GYÖNGYÖSI Mária

SZERKESZTŐK:

BANCHENKO Aleksandra, JÓZSA György Zoltán,
PALÁGYI Angela és H. VÉGH Katalin

A borítót Pierre-Auguste Renoir *Olvasó fiatal nő* és
Réti István *Olvasó férfi* című képeinek felhasználásával
Solti Balázs kivitelezte

Készült a Robinco Nyomdában

© A szerzők, 2017

© ELTE BTK Orosz Nyelvi és Irodalmi Tanszék
© *Orosz Irodalom és Irodalomkutatás – Összehasonlító
Tanulmányok* Doktori Program, 2017

ISBN 978-963-284-886-0

ISSN 2062-1140

A VÉLETLENSZERŰSÉG ÉS A RÉSZVÉT MOTÍVUMA
CSEHOV HÍVATALOS ÜGYBEN CÍMŰ ELBESZÉLÉSÉBEN

Az *Orvosi eset* (Случай из практики) és a *Hivatalos ügyben* (По делам службы) c. Csehov-elbeszélések közel egy időben születtek, az előbbi 1898 decemberében, utóbbi 1899 januárjában jelent meg. A jegyzet-füzetek tanúsága szerint Csehov több, korábbi megfigyelését, feljegyzését is beledolgozta a két szövegbe, melyek gyakran említődnek egymás mellett a szakirodalomban, és nem csak a keletkezési idejük közelsége miatt. Már a címükben is van valami hasonló, egyfelől az *eset* és az *ügy* (случай, дело) szavak (ezt a hasonlóságot részben a magyar fordítások is kifejezik), másfelől a *praktika* (praxis) és a *szolgálat* (szolgálat) szavak rokonértelműsége, végül a két szó viszonya (kb. 'egy a sok közül, a folyamat egy része'). A két mű cselekményének kiinduló szituációja is hasonló: előbbiben egy fiatal orvos, utóbbiban pedig egy fiatal vizsgálóbíró utazik vidékre munkaügyben. Mindkét főszereplő először kerül ki a fővárosi közegből, és rögtön egy olyan valósággal találják szemben magukat, melyet – ugyan voltak róla korábbi elképzeléseik – most kaotikusnak, értelmezhetetlennek látnak. Ez az értelmetlenség mindkét hőst az élet véletlenszerű jelenségei közötti kapcsolatról való töprengésre készíti, ami látásmódjuk megváltozásához vezet. Feltételezhető, hogy mindkét elbeszélésben valamilyen szempontból fontos szerepe lesz annak a címekben is kiemelt körülménynek, hogy szolgálati, hivatalos ügyben érkezik az események helyszínére a két főszereplő.

Az *Orvosi eset* főhőse a kórházat vezető professzor helyettese (ординатор), és a *Hivatalos ügyben* Lizsinjének pozíciója is (исправляющий должность судебного следователя 'a vizsgálóbírói poszt hivatalos képviselője') arra utal, hogy valakit helyettesít, egyikük sem foglal még el teljes értékű helyet a szakmájában, lehet, hogy először kell önállóan eljárniuk egy ügyben. Így magáról az ügyről vagy esetről, amit a

fiatal helyettesekre bíznak, talán már az elején azt feltételezhetjük, hogy a főváros hierarchiát generáló nézőpontjából tekintve kevésbé fontos, formális jellegű lesz. A betegről kiderül, hogy nem beteg, Lesznyickij ügyében pedig pusztán azért rendeltek el nyomozást, mert az isten háta mögötti faluban gyanúsak tűnt az a körülmény, hogy a biztosítási ügynök mindenféle jóval megrakott asztalnál, számovár mellett lett öngyilkos. Miután kiderül, hogy munkájuk szempontjából feleslegesen jöttek, mindkét szereplő akarata ellenére „ott ragad” a helyszínen.

A fabulát elindító mozzanat, a „szakmai” motívum (az, hogy az orvost beteghez hívják, a vizsgálóbíró pedig nyomozás miatt érkezik), mindkét esetben félrevezető, az eset és az ügy orvosi és vizsgálóbírói szempontból hamar üresnek bizonyul.¹ Csehovra nagyon jellemző ez a fogás: olyan szituációba helyezi a hőst, ahol kizárt a cselekvés lehetősége. A hős tudatát így nem korlátozza cél, széles látószögben és szabadon tudja befogadni a valóságot, a szerző egy panorámaképben egyesítheti a valóság legkülönbözőbb, egymástól távol eső síkjait (Линков 1982: 77). A kiüresített fabuláris keret beszipantja a „kéznél levő” valóságot, a címben kiemelt motívum erre az „ál-értelmezői keretre” utal, vagyis arra a csehovi eljárásra, melynek során a hős és az olvasó kezéből is kicsúszik a kulcs, amivel a szituáció megoldására érkezett. A főszereplők szubjektumán átszűrődő jelen lévő valóság és az arra reflektáló gondolatok, érzések töltik meg a cselekmény szempontjából üres teret.

A következőkben a *Hivatalos ügyben* c. elbeszélést vizsgálom, a mű címében is jelzett „formalitás” motívumot és annak módosulásait követve végig. Az elbeszélésben erősen különválnak a *külső* és a *belső* eseménysor. Míg a *külső* cselekmény rendkívül egyszerű, a *belső* eseménysor egy új gondolat megszületésének bonyolult folyamatát követi végig. A *Hivatalos ügyben* c. elbeszélés *külső* eseménysora így írható le: megérkeznek a faluba – elmennek a faluból – visszamennek.² A *belső* cselekményt pe-

¹ Igaz, az sem számítana feltétlenül eseménynek, vagyis határátlépésnek, ha egy orvos valódi beteget kezelne, a vizsgálóbíró pedig valódi ügyben folytatna vizsgálatot. Így csak a szakmájuk szerint érvényes forgatókönyvet ismételnék meg.

² Vö. Салма 1995: 191. A tanulmányíró az eseménysor körbezártságát a hóvihar kavargásához hasonlítja, melyet puskinin reminiscenciaként elemez a műben. A hóvihar Cse-

dig így fogalmazhatjuk meg: a vizsgálóbíró eleinte kuszának, véletlenszerűnek és értelmetlennek látja a fővárostól távol eső vidék valóságát. Az első benyomások ellenére, egy álom hatására azonban az a határozott gondolata támad, hogy a véletlenszerűen elébe kerülő dolgok, emberek, sorsok között mégis kell lennie valamiféle rejtélyes kapcsolatnak, és az életben semmi sem véletlen, mindent valamilyen közös lélek, közös eszme hat át. Lizsin gondolkodásmódjának változását három idézettel mutatom be:

[...] тут же, за тысячу верст от Москвы, всё это как будто иначе освещено, всё это не жизнь, не люди, а что-то существующее только «по форме», как говорит Лошадин, всё это не оставит в памяти ни малейшего следа и забудется, едва только он, Лыжин, выедет из Сырни (Чехов 1977: 92–93).³

[...] он всё думал о том, что это кругом не жизнь, а *клочки жизни, отрывки*, что *всё здесь случайно*, никакого вывода сделать нельзя; и ему даже было жаль этих девушек, которые живут и кончат свою жизнь здесь в глуши, в провинции, вдали от культурной среды, *где ничто не случайно, всё осмысленно, законно*, и, например, всякое самоубийство понятно, и можно объяснить, почему оно и какое оно имеет значение в общем круговороте жизни. Он полагал, что если окружающая жизнь здесь, в глуши, ему непонятна и если он не видит ее, то это значит, что ее здесь нет вовсе (97).

[...] в этой жизни, даже в самой пустынной глуши, *ничто не случайно*, всё полно одной общей мысли, всё имеет одну душу, одну цель, и, чтобы понимать это, мало думать, мало рассуждать, надо еще, вероятно, иметь дар проникновения в жизнь, дар, который дается, очевидно, не всем. И несчастный, надорвавшийся, убивший себя «неврастеник», как называл его доктор, и старик мужик, который всю свою жизнь каждый день ходит от человека к человеку, – *это случайности, отрывки* жизни для того, кто и *свое существование считает*

hóvnál nem a sorsok, életek kusza összevisszaságának rendeződésével végződik, hanem kijózanodással. Az orvos fejtegetéseit hallgatva Lizsin erre gondol: «Ну какого тут можно вывести мораль? Метель и больше ничего...» (Чехов 1977: 100; Салма 1995: 198).

³ A műből vett orosz idézeteknél a továbbiakban csak az oldalszámot jelölöm, kiemelések tölem. – Z. D.

случайным, и это части одного организма, чудесного и разумного, для того, кто и свою жизнь считает частью этого общего и понимает это (99).

Lizsin az első este beszélget a rendbizzostal, Losagyinnal, aki rávilágít helyzetük hasonlóságára: Lizsin hiába utazott a faluba, a boncolást pusztán formális okokból kell elvégeznie (пустое дело, потому форма), az öreg rendbizzos pedig már harminc éve szolgál (тридцать лет хожу по форме), üres nyomtatványokat visz az embereknek (бланки), akik úgy töltik ki azokat, ahogy kedvük tartja (пиши что хочешь, тут одна форма). Losagyin gondolatát a szolgálatuk hiábavalóságáról Lizsin is átveszi, azzal a kiegészítéssel, hogy minden, ami csak forma szerint történik, az nyomtalanul eltűnik, olyan, mintha nem is lenne.

Később ez a megállapítás tovább bővül a véletlenszerűség gondolatával: itt, messze a fővárostól minden olyan véletlenszerűnek tűnik – ezért érthetetlen, nem látszik, tehát valójában ez az élet nincs is. Szemben a fővárossal, ahol semmi sem véletlenszerű, ahol minden értelmes, törvényes (законно). A formalitás, a törvényeknek való megfelelés itt az értelmes, nem véletlenszerű világhoz tartozik. Azok a formák és törvények, melyek a fővárosban (az „igazi életben”) értelmezhetővé teszik az élet jelenségeit (még az öngyilkosságot is), Moszkvától ezer versztára nem működnek – kiüresednek, értelmetlenné válnak. A *comckiü*-ből (‘rendbizzos’) *цоцкай* lesz, az *администрация* szóból csúfnév, de ugyanígy nem működik Sztarczenko doktornak, a vizsgálóbíró idősebb társának „szakmai” kategóriája az öngyilkosságra: neuraszténia.

A főszereplő gondolatai új irányt kapnak, amikor az álmában vállvetve menetelő öngyilkos és rendbizzos kapcsolatán kezd tőprengeni. Az utolsó idézetből kitűnik, hogy Lizsin intuitívan túllép a gondolkodását addig meghatározó *véletlen–nem véletlen, értelmetlen–értelmes, kaotikus–rendezett* oppozíciókon, egyúttal megszűnik a *vidék–főváros* ellentét is. Itt már nem az a kérdés, hogy van-e kapcsolat az emberek, sorsok között, hanem hogy *ugyanaz* az élet hogyan lehet egyszer kaotikus és véletlenszerű, máskor pedig összefüggő és értelmes? Mi kell ahhoz, hogy feltáruljanak az összefüggések? Kinek adatik meg az élet értelmébe való behatolás képessége?

Lizsin gondolatai új szempontot adnak az öngyilkosság értelmezéséhez is, amelyről minden szereplőnek megvan a maga véleménye.⁴ Az álom hatására világosan kibontakozik a tudatában egy régóta ott rejtőző gondolat: az emberi életek egymás mellettsége csak annak számára véletlenszerű, aki a maga életét is véletlenszerűnek tartja. Viszont aki a maga életét a nagy közös egész részének tartja (частью этого общего), annak számára ez mind-mind egy nagy és csodálatos organizmus része. A boldogtalan (несчастный) Lesznyickijnek nem adatik meg, hogy az élet részének (частью) érezze magát, és most már nem is lehet annak részese. A szöveg szépen kibontja az orosz *счастье* szó belső formáját (*с+часть), érzékelhetővé téve a boldogság 'közös részvétel vagy részvállalás' jelentését.⁵ Lesznyickij azért lett öngyilkos, mert boldogtalan volt. Ez a látszólag banális felismerés Lizsin megérzéseinek és gondolatainak dinamikájában mégis többet mond, mint például a „külső”, formális neuraszténia szó.

A fentiek és Lizsin álma alapján is megállapítható, hogy Lesznyickij öngyilkossága szorosan összekapcsolódik az életben való részvétel, illetve az életből kijutó túlságosan súlyos rész problémájával. Azonban nem állíthatjuk, hogy az öngyilkosság értelmezése lenne az a centrum, amely köré a kompozíció épül. Az öngyilkosság és Lesznyickij élettörténete a hivatalos ügy kategóriájától megfosztva az egyre távolabbi ellentéteket egybefogó szerkesztésmód egyik végpontjává válik. Lizsin a halott mellett hideg, nyomorúságos szobában, svábbogarak társaságában, szalmán készül aludni, de egy óra múlva, három versztával odébb már von Taunitz barátságos, meleg szalonjában táncol, és együtt kacag a lányával. Ez az elképzelhetetlen ellentét nem hagyja nyugodni, valami megzavarja vidámságát.

⁴ Az orvos neuraszténiát állapít meg, von Taunitz, aki nemrég vesztette el a feleségét, egyszerűen csak sajnálja az öngyilkost, Losagyin pedig a maga népi bölcsességével így magyarázza: az apja gazdag volt, a fiú is nagyratörő, nem tudott hozzászokni a szegénységhez (Линков 1982: 77).

⁵ A *счастье* alapját a *часть* 'rész' képezi. A szó elején álló *с* eredetéről megoszlanak a vélemények. «Праслав. *съчєстьє объясняют из *сь- : др.-инд. su- 'хороший' + *чєсть 'часть', т. е. 'хороший удел'. По мнению этимолога Бернекера, счастье – первонач. 'доля, совместное участие' (: съ)» (Фасмер 1987: 816).

A belső cselekményt, Lizsin gondolatának keletkezését végigkövetve láthatóvá válik a „formalitás” motívumának alakulása is. Mivel a főszereplő egy kiüresedett, formális helyzetbe kerül, saját ottlétét véletlenszerűnek érzékeli, és ez a véletlenszerűség rávetül a jelen lévő valóságra is. Az üres forma értelmetlenségének érzetét Losagyin figurája és elbeszélése is megerősíti. Az üres formális a véletlenszerűség érzetével alakul át. Von Taunitznál hirtelen megint egészen más benyomások érik, mondhatni, ég és föld a különbség. De éppen ezek a nagyon különböző életformák és sorsok (melyeket mintha a hóvihár sodorna egymás mellé), ezeknek a különböző életdarabkáknak a közvetlen egymásmellettsége az, ami megint tovább erősíti a véletlenszerűség érzetét. Az álomban megsejtett titokzatos összefüggés nem érvényteleníti ezt.

Ugyanakkor a véletlenszerűség, az üres formális motívumával ellentétesen a sorsok összetartozásának, a közös részvállalásnak és a részvételnek is kialakul a maga motívumrendszere. Ez a sor is Losagyinnal indul, akire Lizsin kíváncsian figyel, és akiben szánalmat ébreszt a vizsgálóbíró fiatal kora. Lizsin szintén részvétet érez az öreg iránt, hozzájuk kapcsolódik Lesznyickij is. Nehéz sorsuk terhét később Lizsin is a lelkén érzi. Megsajnálja a feleslegesen várakozó tanúkat is. Az elbeszélésben a lovak válnak a közös teherből való részvállalás motívumává.⁶ A mű végén, amikor a vizsgálóbíró és a doktor visszahajtanak a faluba, az elbeszélő megemlíti: „A lovak egymás után fogva már reggel öt óta a tornác előtt várakoztak.” (Csehov 2004: 608)

Az álom értelmezése nem oldja fel az ellentétes benyomások közötti feszültséget, csak azt világítja meg Lizsin számára, hogy mégis létezik valamilyen láthatatlan kapocs, ami összeköti az embereket, nemcsak Losagyint és Lesznyickijt, hanem von Taunitzot is, mindenkit. Az embereket összekötő eszme mibenléte azonban nem tárul fel. A régóta sejtett és most világosan megfogalmazódó gondolat két ellentétes világmodell

⁶ Losagyin nemcsak a neve miatt válik ennek a motívumnak a hordozójává, hanem maga is lóval azonosítja önmagát, amikor elmeséli, hogy valamikor voltak lovai, de tönkrement: «У Мокея было четыре лакея, а теперь Мокей сам лакей. У Петрака было четыре батрака, а теперь Петрак сам батрак» (91).

(totális véletlenszerűség vs. összefüggő, értelmes egész) egyidejű érvényességét tartalmazza, két ellentétes állítást helyez mellérendelő viszonyba.

Az egymást nem kizáró, ellentétes világmodellek feloldhatatlan feszültsége ahhoz a problémához hasonlít, amit Csehov művészi rendszerének izomorf egészként való elemzése jelent (Csudakov 1974). Lizsin a hóvihár után nem úgy tér vissza a faluba a munkájához, hogy eldőlt számára a véletlenszerű vs. összefüggő egész problémája. A két ellentétes világmodell egyidejű érvényessége tisztázódott benne. Az olvasó számára, mivel a véletlenszerűséget és az életet összekötő részvétet is szervezett motívumrendszer jeleníti meg, az elbeszélés kompozíciója mégis mint kerek egész képződik le, melynek meg lehet sejteni belső összefüggéseit.

IRODALOM

- CSEHOV Anton Pavlovics. 2004. Hivatalos ügyben. Ford. Szöllősy Klára. In: CSEHOV A. P. *A fekete barát. Elbeszélések 1892–1903.* Budapest, Osiris, 595–608.
- CSUDAKOV A. P. 1974. A művészi rendszer egészként való elemzésének problémája (Az írói világ két modelljéről). *Helikon*, 3–4, 341–355.
- ЛИНКОВ В. Я. 1982. *Художественный мир прозы А. П. Чехова.* М., Изд-во МГУ.
- САЛМА Наталия. 1995. Пушкинские мотивы, реминисценции, аллюзии и их функции в рассказе Чехова «По делам службы». В: *Dissertationes Slavicae: Sectio Historiae Litterarum 21,* Szeged, 185–203.
- ФАСМЕР Макс. 1987. *Этимологический словарь русского языка: В 4 т. Т. 3.* М., Прогресс.
- ЧЕХОВ А. П. 1977. *Полное собрание сочинений: В 18 т. Т. 10.* М., Наука.

TARTALOM

- KROÓ Katalin: Nagy István köszöntő könyve elé.
Ad vitam aeternam 7
- Vers – fordítás – vers (Marina CVETAJEVA két verse magyar fordításban. BÖRZSÖNYI Péter: Lámpás) 10
- SÁRKÖZI Árpád: A „Nagypista” 12
- KAPITÁNY Ágnes – KAPITÁNY Gábor: Nagy István hetvenedik születésnapjára 16
- *
- BAGI Ibolya: Ny. Zabolockij természetfilozófiai lírája
K. Ciolkovszkij kozmizmusa tükrében 24
- БАНЧЕНКО Александра: К вопросу об «образе автора» 31
- BOROS Lili: Ekphrasis, portré és a művészet szerepének kérdése
Lev Tolsztoj *Anna Karenina* című regényében 38
- ENGELNÉ NAGY Éva: A *krónika* értelmezési lehetőségei
Dosztojevszkij *Ördögök* című regényében 47
- FARYNO Jerzy: Не котики и не барашки, а малышка вербная 53
- GORETITY József: Az irodalmi érték a változó világban.
Megjegyzések Jurij Poljakov *Gödölye tejben* című regényéhez ... 65
- ГРЯКАЛОВА Наталия: «Я, паяц...». Формы авторской репрезентации эпохи модерна (случай А. Блока) 70
- HAJNÁDY Zoltán: Szakmai vélemény Nagy István *A szabadító költő. Marina Cvetajeva Puskin-olvasata* című könyvéről 82
- HAN Anna: Borisz Paszternak és Marina Cvetajeva levelezéséről 89
- HAVAS Ferenc: Bahtyin Marr-interpretációja 95

HEGEDŰS Iván: Az egyházi ének és a liturgikus nyelv helye a XVII. századi Moszkvai Oroszországban	102
HETÉNYI Zsuzsa: A fehér holló. Ilja Ehrenburg (1891–1967) és Nyikolaj Buharin (1888–1938) kapcsolata	110
HORVÁTH Géza: „Blick ins Chaos” – Myschkin und Karamasow oder der Untergang Europas. Dostojewski in Hermann Hesses zwei Essays	114
S. HORVÁTH Géza: Az írásesztus a regényben	123
HORVÁTH Kornélia: Kovács András Ferenc <i>Adventi fagyban</i> angyalok című kötetének néhány orosz vonatkozásáról	131
JANIEC-NYITRAI Agnieszka: Múzeumba zárva. Krzysztof Varga magyar trilógiájának margójára	138
JANURIK Szabolcs: Modern kori önarckép. A magyar <i>szelfi</i> és az orosz <i>селфу</i> szóról	145
JÁSZAY László: Az imperatívuszról átvitt értelemben	152
CS. JÓNÁS Erzsébet: <i>Ványa bá</i> , avagy egy Csehov-szövegelem a jelentésképzés tükrében. A megszólítások Hamvai Kornél fordításában	161
JÓZSA György Zoltán: A Narcissus-kód Balmont <i>Három virágzás</i> című misztériumdrámájában	170
KALAFATICS Zsuzsanna: Vlagyimir Szorokin <i>Az opricsnyik egy napja</i> című regényének ideológiai kontextusa	179
KALAVSZKY Zsófia: „Nem kártyázott, nem párbajozott, nem száműzték Szibériába...”. Ahol a biográfia- és a kultusz kutatások találkoznak: az írói biográfia-írás mint elméleti probléma a kortárs orosz irodalomtudományban	187
KOMJÁTI Diána: Hiány és teljességigény Csehov <i>Cseresznyés kert</i> című drámájában	196
KOVÁCS Árpád: Minden szerelem foglalata. Hogyan írta át Marina Cvetajeva Fjodor Dosztojevszkijt?	203

KROÓ Katalin: Mozzanatok a <i>Korunk hőse</i> műfajdinamikájának „klasszikus” kritikai értelmezéseiből	213
LEBOVICS Viktória: <i>A három testőr</i> továbbélése egy kortárs ukrán kisregényben (névtani elemzés)	221
MOLNÁR Angelika: „Lírai próza” és „tájleírás”. Turgenyev: <i>Egy felesleges ember naplója</i>	228
ОСИПОВА Нина: Поэтика «симультанности» в лирике М. Цветаевой в контексте художественных исканий русского авангарда	235
PÁTRÓVICS Péter: Aspektusformák használata lengyel felszólító módú tagadó szerkezetekben	246
PÉTER Mihály: Tyutsev „felesleges embere”	254
REGÉCZI Ildikó: Egy klasszikus – XX. század eleji olvasatban. Lev Sesztov Tolsztoj kései műveiről	258
REICHMANN Angelika: Sztavrogin bűne és bűnhődése. J. M. Coetzee <i>Szégyen</i> című regényének dosztojevszkiji intertextusairól	266
SCHILLER Erzsébet: Választott kultúránk. (Kovács András Ferenc): <i>Alekszej Pavlovics Asztrov hagyatéka</i>	274
SZABÓ Tünde: A hagyma-hős. L. Ulickaja <i>Kukockij esetei</i> című regényének egy mellékszereplője	282
SZILÁGYI Zsófia: Látványosan alul. A falu a magyar és az orosz kortárs irodalomban	291
SZŐKE Katalin: Mihail Kuzmin naplói. A műfaj esztétizálásának ellentmondásai	298
URKOM Aleksander: Gondolatok a legújabb szerb–magyar szótárról	306
ВАНДАН Энхзаяа: Особенности передачи концепта <i>Бог</i> в монгольском переводе романа «Братья Карамазовы» Ф. М. Достоевского	313

H. VÉGH Katalin: Az álarcokra hullott lét szimbólumai. Leonyid Andrejev: <i>Fekete álarcok</i>	320
VIG István: Jósika Miklós „szociolingvisztikai” érdeklődése	328
ВОЙТЕХОВИЧ Роман: Эмпедоклом в Этну. Гёльдерлин, Цвейг и Марина Цветаева	337
ZIMMERMANN Gerda: Szörfölés Cvetajevával, avagy Marina Ivanovna Cvetajeva és költészete netes utóélete	348
ZOLTÁN András: Szent László és Batu kán	355
ZOLTÁN Dominika: A véletlenszerűség és a részvét motívuma Csehov <i>Hivatalos ügyben</i> című elbeszélésében	362